

H. TÓTH IMRE

Újabb adalékok Metódnak és tanítványainak pannóniai tevékenységéhez

I. Jelen tanulmányunkban elsősorban a magyar kutatók Szent Metód pannóniai tevékenységére vonatkozó néhány elméletét szeretnénk bemutatni, de figyelemmel leszünk a kérdéssel foglalkozó szláv kutatók véleményére is.

Megállapításaink kifejtéséhez elengedhetetlen az avarok és szlávok Pannóniába történő betelepedésének ismertetése.

1) Az avar törzsek 568 körül a teljes Kárpát-medencét birtokukba vették. 551-től az avarok mellett különböző szláv törzsek is megjelentek a térségben, akik 568–590 között Pannónia csaknem teljes területét benépesítették. A szlávok az avarokkal együtt éltek, de kapcsolatuk nem volt békés. Az avarok elnyomták és sanyargatták szláv szomszédaikat – a pannóniai dulebek elnyomásáról több híradás tanúskodik mind a bizánci, mind pedig az óbolgár és óorosz irodalomban.

A frank uralkodó, Nagy Károly, aki az avar kaganátus megsemmisítésére törekedett, 791-ben döntő, több évtizedig elhúzódó háborút indított az avarok ellen.

Nagy Károly és fia, Pippin az itt élő avar és szláv lakosság keresztény hitre térítését is céljának és feladatának tűzte ki. Még 796-ban, az avarokkal vívott háborúja előtt Pippin a frank érsekek tanácsára fontolóra vette a helyi lakosság megkeresztelkedésének kérdését. Az érsekek javaslattételében és Pippin döntésében fontos szerepet játszott, hogy Alsó-Pannónia és a Balaton környéke a salzburgi érsekség fennhatósága alá tartozott. Pippin, sőt maga a császár, Nagy Károly és a tudós Alkuin is arra buzdították és bátorították Arno érseket, hogy siettesse a császárság új alattvalóinak, a szlávoknak a megkeresztelkedését. Arno érsek Augustinus tanainak mintájára dolgozta ki az Avariában folytatandó keresztény térítői misszió alapjait (*Instructio pastoralis*).

798-ban a térítői tevékenység sikerének céljával Arno saját papját, Theodorikot nevezte ki Krajna vándorpüspökévé (*chorepiscopus*). Theodorik után Ottó (821–836) és Oszvald (836–863) töltötték be a vándorpüspöki posztot, de 863–873 között szünetelt a tisztség.

A *chorepiscopus*ok vezették és irányították a misszionárius tevékenységet Pannónia lakosai közt. Természetesen a salzburgi érsekek maguk is meglátogatták *diocesis*üket, újonnan épült templomokat szenteltek fel, s kapcsolatot tartottak fenn a pannóniai szlávok vezéreivel (*dux*) Pribina fejedelemmel, s annak fiával, Kocellel.

A pannóniai szlávok történetének fontos mozzanata az, hogy a 9. század elején (803, 805?) Nagy Károly a bolgár kagán segítségével végső győzelmet aratott az avarok felett. A frankok győzelmének eredményeként Avaria (vagyis Pannónia) a 819-es egyezmény értelmében a frank (bajor) királyság részévé vált.

2) A Nyitráról fiával együtt elűzött fejedelem, Pribina hosszas menekülés és bujkálás után érkezett meg Pannóniába, ahol 840 körül Alsó-Pannóniában vazallus hatalmat nyert

a frankok (Német Lajos) jóvoltából. Ez 847-ben Pribina saját tulajdonába került, majd halála után az általa irányított terület fia, Kocel örökségét képezte.

A Német Lajos és Pribina közti jó kapcsolatokról tanúskodik az a tény is, hogy még abban az évben, 847-ben a király a fejedelemnek adományozta a Balicska-folyó menti földeket is. Pribina mindvégig híj maradt a frank uralkodóhoz, és a salzburgi érsekséggel is jó kapcsolatokat tartott fenn.

A salzburgi egyház által irányított pannóniai misszió az egykori római vár, Valcum (Fenekpuszta) romjainál kezdődött, ahol a 9. században felújították a régi bazilikát, amelyhez egy kis kápolnát (*paraklis*) építettek.¹

Később, az avar–frank háború után a salzburgi érsek, Arno vagy Theodorik püspök a Zalavár környékén lévő szigeten – ahol korábban római település volt – egy kis fatemplomot emeltetett Keresztelő Szent János tiszteletére. Pribina, aki a Zala folyó menti mocsaras vidéken „kezdte összegyűjteni a szlávokat”, maga is felépíttette erődjét, Mocsárvárat (Mosaburg, Blatengrad/Благънъ град), nem messze a Keresztelő Szent János tiszteletére emelt templomtól. A fejedelmet korábban Treizmában keresztelték meg, aki vallásos hite bizonyítékként Keresztelő Szent János kis fatemplomát háromhajós kőtemplommá építtette át.

Salzburg érsekei lelkiismeretesen látogatták *dioecesis*üket. Maga Pribina fejedelem ugyancsak szívélyes viszony fenntartására törekedett a salzburgi klérussal.

850. január 24-én Mosaburg várában Liutpram püspök szentelte fel a Szűz Mária tiszteletére keresztelt templomot, amely a Salzburgból Mosaburgba küldött *archipresbiter*ek számára épített parafális (egyházkerületi) templom volt. Később Vársziget erődjében Liutpram érsek emeltette a Szent Adorján templomot (859), amely a salzburgi építésmesterek magas színvonalú, díszes munkája volt. Itt volt eltemetve Szent Adorján. A Cs. Sós Ágnes vezette régészeti ásatás leletei alapján feltételezhetjük, hogy egykoron egy ún. zárándoktemplom állhatott itt, azaz egy olyan épület, amelynek ablakaiból a hívők a szent sírhelyére láthattak. A templom művészi kivitelezésének értékes emlékei a Zalavárott előkerült márvány faragványok.

A várban rendezte be udvarát Pribina és Kocel fejedelem is. Az udvartól északra található épületben klerikusok, papok és szerzetesek éltek a helyi papság irányítása alatt. Ugyancsak itt helyezkedett el egy speciális épület, amely a salzburgi érsekek és kíséretük számára létesült.² Itt élt Metód is zalavári tartózkodása során. A *Conversio* a salzburgi érsekeken kívül a helyi lelkészek neveit is felsorolja. Domenicus (844–850) Pribina papja volt, aki 850-ben vezető pap lett. Halála után a vezető pap posztját az ismert tudós (*praeclerus doctor*) Swarnagel, majd Alfried *archipresbiter*, a művészetek magisztere (*magister artis*) és Riphald *archipresbiter* töltötték be.

Pribina halála után (864?) Kocel fejedelem eleinte ugyancsak jó kapcsolatokat ápolt a salzburgi érsekekkel. Erről tanúskodik az a tény is, hogy Adalwin érsek 864 húsvétját az új fejedelem városában töltötte azzal a céllal, hogy jobban megismerhesse az uralkodót, és templomokat szenteljen fel fejedelemségében. Az ünnep elteltével Adalwin felszentelte a Szent István protomártírnak ajánlott templomot. Minthogy az egykori Valcum (Fenek-

¹ Bogyay, Thomas: *Die Salzburger Mission in Pannonien aus der Sicht der Archäologie und der Namenkunde*. In: Salzburg und die Slawenmission. Salzburg, 1985. 284.; Cs. Sós, Ágnes: *Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert*. München, 1973. 95.

² Szöke Béla Miklós: *Mosaburg (Zalavár) a Karoling-korban*. In: Paradisum plantavit. Szerk. Takács Imre. Pannonhalma, 2001. 29.

puszta) közel található Mosaburghoz, feltételezhető, hogy ez a templom azonos a fent említett fenékpusztai bazilikával.³

A történeti források szerint 867-ben így Konstantin-Cirill és Metód Mosaburgba való érkezése előtt a salzburgi érsekség huszonhét templomot emeltetett Pannóniában. Salzburg pannóniai térítő tevékenységéről szóló alapvető forrása a már említett *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, annak kiegészítése, az *Excerptum de Karentanis* pedig felsorolja a salzburgi érsekek vagy *chorepiscopusok* által felszentelt templomokat, és megnevezi azok patrónusait, védőszentjeit.

A kutatók számára elengedhetetlenül fontos kérdés a forrásokban felsorolt és megnevezett földrajzi neveknek Pannóniában a magyar toponimákkal való azonosítása. A legújabb kutatások szerint az alábbi helyneveket határozhatjuk meg teljes bizonyossággal: *Mosaburg* = Zalavár, *Ortaha* = Veszprém, *Valcum* = Fenékpuszta, *Quinque-ecclesiae* = Pécs, *Salapiugin* = Zalabér, *Ablanza* = Ablanc és *Durnava* = Torna mint lakott településeket sikerült azonosítania Bogyay Tamásnak. Egyedül Durnava nem található meg a *Conversio* helynevei között. Durnaváról egy későbbi szövegben olvashatunk, amely a falu kolostoráról és a Szent Ruprechtnek szentelt templomáról tesz említést. A templom védőszentjének neve egyértelműen salzburgi eredetről tanúskodik, így ez alapján joggal feltételezhetjük, hogy a templom és a kolostor alapítása a salzburgi érsekséghez köthető.⁴

Mosaburg Pribina és Kocel fejedelemségének központja volt, ám az itt épült három templom és kolostor annak bizonyítékai, hogy a város Pannónia kulturális és egyházi központja lehetett.

A Zalavár környéki régészeti kutatások megerősítették és alátámasztották az írásos források hitelességét.⁵ A fent felsorolt helyek, Fenékpuszta (*Valcum*) és az egykori *Ablanza* (*Ablanc*) helyén ma már csak pusztaság található. A település temploma Metód juriszdikcíója alá tartozott.⁶ Ortahaban (*Veszprém*) a történeti források a Metód-hagyományok továbbéléséről tanúskodnak. Létezik olyan vélemény is, amely szerint a Szent György körtemplomban végezte a liturgiát a szlávok püspöke, Metód is.⁷

A Szent György-rotondának Moráviában is van megfelelője. Az épület datálásának nehézségei ellenére is feltételezhető, hogy a körtemplom a 9. századnál nem korábban, de a 12. századnál nem később épülhetett.⁸ A *Conversióból* ismert, hogy Veszprém helyén Adalwin érsek 865. január 1-jén szentelte fel a Mihály arkangyal tiszteletére szentelt templomot. A mai Veszprémben, a Benedek-hegyen épült egy, a Mihály arkangyal nevét viselő katedrális. Mihály arkangyal katedrálisát Bogyay Tamás a salzburgi érsek által felszentelt templommal kapcsolja össze. Figyelmet érdemel az a tény, hogy a két templom védőszentje egy és ugyanaz.⁹ Cs. Sós Ágnes feltételezése szerint a 10. században a város egy kis szláv fejedelemség, Marót (?) központja volt.¹⁰

³ Bogyay: *Die Salzburger Mission*, 285.

⁴ Gutheil Jenő: *Az Árpád-kori Veszprém*. Veszprém, 1979. 26–27.

⁵ Herényi István: *Helytörténeti lexikon. 800–1400*. Nyugat-Magyarország. Árpádok és Anjouk kora. Velem, 2000. 532.

⁶ Herényi: *Helytörténeti lexikon*, 35–36.

⁷ Gutheil: *Az Árpád-kori Veszprém*, 27.

⁸ Cs. Sós: *Die slawische Bevölkerung Westungarns*, 152.

⁹ Bogyay, Thomas: *Die Kirchenorte der Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Südost – Forschungen, 19. (1960) 68.

¹⁰ Cs. Sós: *Die slawische Bevölkerung Westungarns*, 150.

Quinque-ecclesiae (Pécs) városában található a híres temetkezési kápolna (*Cella trichora*), amely a korai keresztény művészet emléke. A 9. században, amikor lakossága Pribina fejedelemségének részévé vált, az épületegyüttest másodjára is átfestették.¹¹ Salapiuginban (Zalabér) a Hrodberg tiszteletére ajánlott templomot Adalwin érsek szentelte fel, amelynek épületét Pribina a salzburgi érsekségnek adta.¹²

Altfried és Riphald *archipresbiterek* idején éles fordulatot vett Kocel egyházpolitikája. A fejedelem a latin misszióval szemben a szláv liturgia és a szláv írásbeliség védelmezőjeként lépett fel. Örömmel fogadta Konstantint és Metódot a Rómába vezető útukon, sőt ötven tanítványt adott a szent fivérek mellé, hogy a szláv írásbeliséget elsajátíthassák. Később Kocel kérésére II. Adorján pápa Metódot Pannónia érsekévé és Sirmium püspökévé szentelte. Riphald – Metód és tanítványai sikeres térítői munkásságát látván – 870-ben visszatért Salzburgba. Megvádolta Metódot, hogy a szláv liturgia és a szláv írásbeliség segítségével: „*quidam Graeus Methodius nomine episcopus suis Sclavinis litteris linguam latinam doctrinam que Romanam viliscere fecit*”.¹³ A salzburgi klérus Riphald értesülései alapján állította össze a Conversiót, amellyel megalapozták a salzburgi egyház joghatóságát Pannónia felett.

Cs. Sós Ágnes régész az egykori Mosaburg (Zalavár) környékén, a vártól északra, a Kövecses szigeten egy település nyomait tárta fel. Mintegy száz méterre a településtől egy kis magántemplom maradványaira bukkantak. Ez a templom feltehetően kapcsolatba hozható Metód zalavári tevékenységével, mivel azon a földbirtokon terült el, amelyet Kocel az érsek egyik tanítványának adományozott. A templom megszentelését minden bizonnyal Metód végezhetette el.¹⁴

Van azonban még egy templom, amelyet valószínűleg Metód alapított. Az 1055 előtt épült balatonlellel Szent Kelemen templom, amelyet a tihanyi apátság alapítólevele említ először. A templom védőszentje ugyanaz a Szent Kelemen volt, akinek sírját Konstantin-Cirill és Metód még a kazár missziójuk idején fedezték fel. Konstantin-Cirill Szent Kelemen nagy tisztelője volt. A szent ereklyéinek egy részét a szláv apostolok magukkal vitték Kherzsonból, sőt a morva missziójuk alatt is velük volt, majd Rómában II. Adorján pápának adták át (867). Kelemen relikviáiból Metód – mint pannóniai érsek – emléket állított fivérének, és felépítette a llellei templomot, ami Szent Kelemen pártfogását élvezte egészen a török betörés koráig. Ez a hipotézis még Kniezsa Istvánra megy vissza, majd később Gutheil Jenő is valószínűnek vélte. Jómagunk kísérletet tettünk arra, hogy újabb ismeretekkel és kiegészítésekkel alapozzuk meg ezen feltételezést, és magyarázatot adjunk az újonnan emelt Szent Kelemen bazilika és Metód tevékenységének kapcsolatáról. Cs. Sós Ágnes véleménye szerint a település helyén a 9. századból való romok álltak. Ez a körülmény arra enged következtetni, hogy a Szent Kelemen templom a 9. században épülhetett, s építtetése Metód pannóniai érsek munkásságának eredménye.¹⁵

Pribina és Kocel várától nem messze található Borjúszállás szigete, ahol Müller Róbert régész tárta fel egy kisméretű templom (17×14 m) romjait, egy, a 9. század második felében

¹¹ Cs. Sós: *Die slawische Bevölkerung Westungarns*, 46.

¹² *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. In: *Sveta bratra Ciril in Metod v zgoovinskih virih ob 1100 letnici Metodove smrti*. Ljubljana, 1985. 39.

¹³ *Conversio*, 41.

¹⁴ Cs. Sós Ágnes: 1980, *Előzetes jelentés a Zalavár – Kövecsesi mentőásatásról*. Folia Archaeologica, 21. (1980) 175–187.; Bogyay: *Die Salzburger Mission*, 284.

¹⁵ Cs. Sós: *Die slawische Bevölkerung Westungarns*, 145; Gutheil: *Az Árpád-kori Veszprém*, 26.

létesült település maradványai mellett.¹⁶ Müller a Récéskút szigeti Keresztelő Szent János templomával azonosította a templomot. Bogyay Tamás elfogadta a borjúszállási templomnak a moráviai Breszlav-Poganskoban talált épülettel való analógiáját, de kétségét fejezte ki a templom patrónusára vonatkozólag.¹⁷ A régészek Zalavár környékén, Rezes és Mekenye szigetén sírokat is találtak, amelyekről azt feltételezték, hogy a templom körül helyezkedhettek el, de annak romjai rejtve maradtak a föld alatt.

Az általunk bemutatott tények meggyőzően bizonyítják, hogy Mosaburg városa már Konstantin-Cirill, Metód és tanítványaik Alsó-Pannóniába érkezése előtt Pannónia jelentős kulturális és egyházi központja volt, és az is maradt egészen Kocel fejedelemségének végéig. A város kétségkívül fontos szerepet játszott a pannóniai szlávok (pannon-szlávok) kulturális, vallási és politikai életében egyaránt.

3) Ismeretes, hogy 869-ben II. Adorján pápa szentelte fel Metódot pannóniai püspökké és sirmiumi érsekké. Ez a tény két fontos kérdéssel áll kapcsolatban

a) Hol volt Metód mint sirmiumi érsek székhelye?

b) Mennyi ideig tartott Szent Metódnak és tanítványainak pannóniai munkássága: a Karlomann általi elfogatásáig, vagy pedig tanítványainak a Pannóniában folytatott térítői tevékenységéig, 970-ig, miközben Metód püspök svábföldi börtönében sínylődött?

Az általunk felvetett kérdésekre a következő válaszok adhatók:

a) Metód aligha foglalhata el székhelyét Sirmiumban, minthogy Szent Andronikosz székhelye a bolgár állam területén helyezkedett el; Sirmium (Szerém, Srém) városa 820-tól Bulgária határai közé tartozott, és a 845-ös paderborni békeszerződés értelmében a város bolgár fennhatóság alatt maradt.¹⁸ Ezt a feltevést figyelembe véve a pápa által felszentelt Metód székhelyét nem kereshetjük a bolgár államban. Néhány tekintélyes magyar kutató véleménye szerint Metód mint pannóniai püspök Kocel fejedelemségének központjában, Mosaburgban teljesített szolgálatot.¹⁹ Balics szerint Riphald archipresbiter Mosaburgból Salzburgba menekült, mert nem kívánt abban a városban maradni, ahol a pannóniai püspök székhelye volt.²⁰ De lehetséges az a feltevés is, hogy Metódnak nem volt állandó püspöki székhelye, mint Szent Bonifácnak, akinek III. György pápa határozottan megparancsolta, hogy a sikeres térítői tevékenység érdekében ne tartózkodjon hosszabb ideig egy székhelyen.²¹ Természetesen nem tudjuk a problémát véglegesen megoldani, de elfogadhatjuk azt a feltételezést, hogy Metód mint pannóniai püspök gyakran időzött a városban, ahol bőségesen rendelkezésére álltak az érseki feladatok elvégzéséhez szükséges feltételek.

b) Nem ismert pontosan, hogy Metód bebörtönzéséig mennyi időt tölthetett *dioecesis*-ben. Itt igen széles a hipotézisek és feltételezések skálája. Egyes kutatók véleménye szerint a püspök nem időzött hosszasan Pannóniában, csak mintegy 10–15 hónapot, más szakemberek úgy vélik, hogy tanítványai Metód bebörtönzése után is folytatták a pannóniai térítői munkát. Ez utóbbiak közt feltétlenül ki kell emelnünk a szlovén tudós és teológus, Franz Grivec nézeteit. Grivec feltételezése szerint a szent fivérek Rómába utazása után ta-

¹⁶ Müller, Róbert: *Neue Ausgrabungen in der Nähe von Zalavar. Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und deren Ethnike im 6–10. Jahrhundert*. Sonderdruck. Nyitra, 1984. 185.

¹⁷ Bogyay: *Die Salzburger Mission*, 284.

¹⁸ Cs. Sós: *Die slawische Bevölkerung Westungarns*, 37.

¹⁹ Balics Lajos: *A kereszténység története hazánk mai területén a magyarok letelepedéséig*. Budapest, 1901. 270.

²⁰ Balics: *A kereszténység története*, 272.

²¹ Balics: *A kereszténység története*, 271.

nítványaik egy része Pannóniában, vagyis Mosaburgban maradt.²² Metódnak az után is maradtak tanítványai Pannóniában és Kocel fejedelemségében, hogy Karlomann elfogatta. Így 867–873 között Mosaburg a szláv nyelvű liturgia fellegváraként funkcionált, amikor is Metód a morva állam érseke lett.²³ Grivec professzor elképzelése első hallásra igen tetszetősnek tűnik, azonban szem előtt kell tartanunk a következő megfontolást: nem vitathatjuk sem Konstantin-Cirill és Metód zsenialitását, sem pedig tanítványaik tehetségét, de nem valószínű az a feltételezés, hogy a szláv misszióknak oly rövid idő alatt (10–15 hónap) sikerült volna likvidálnia és kiszorítania azt a salzburgi egyházat, amely több mint 75 éve terjesztette a keresztény hitet a pannóniai szlávok közt. A szláv liturgia hatalmas és váratlan sikere sokkal inkább azzal magyarázható, hogy Konstantin, Metód és tanítványaik jóval hosszabb ideig folytatták missziós tevékenységüket Pannóniában, mint ahogy a kutatók feltételezték.

Grivec tézisei mellett szólnak azonban a következő érvek:

a) A *Metód-legenda* kifejezetten arról tájékoztat, hogy Metód kiszabadulás után a salzburgi klérus képviselői megfenyegették Kocel fejedelmet, és arra biztatták őt, hogy ne adjon menedéket a pápa által kiszabadított pannóniai püspöknek. Ezen konfliktust követően – ahogy a *Metód-legenda* is előadja – a pápa a *morvák kérésére* küldte Metódot a morva államba,²⁴ azonban az érseki posztot csak később nyerte el.

b) A *Metód-legenda* nem hagy kétséget afelől, hogy Metódnak a sváb börtönből való szabadulása után szándékában állt a Pannóniába, Kocel fejedelemhez való visszatérés, aki – a *Legenda* adatai szerint – kész volt fejedelemségébe fogadni Metódot. VIII. János pápa azonban a német papság irigysége miatt, valamint azért, hogy védelmezze Metódot és fejedelmi pártfogóját a német klérussal szemben, moráviai püspökké nevezte ki Metódot, és Anconai Pál kíséretével azonnali hatállyal Moráviába küldte. A *Metód-legenda* híradása alapján azt feltételezhetjük, hogy Kocel abban az időben is hű maradt, és védelmezője, patrónusa volt a szláv liturgiának, amikor Metód érsek börtönben volt. Figyelmet érdemel az a tény, hogy a pápa Metód elfogatása idején is kapcsolatban maradt a pannóniai fejedelemmel, Kocellel, akihez két levelet is intézett, amelyekben elítélte néhány pannóniai előkelő erkölcsstelen életmódját.

A pápa eredeti szándéka az volt, hogy Metód kiszabadulását követően is maradjon a pannóniai *diocesis* feje. Erről szól VIII. János pápának Karlomannhoz írott levele (873), amelyben arról értesíti őt, hogy helyreállította a pannóniai egyházmegyét, és Metód pannóniai püspöki rangot nyert a megújított *diocesis*ben, ezáltal jogot nyerve arra, hogy szabadon gyakorolhassa püspöki teendőit.²⁵ Hasonlóképpen tudatta VIII. János pápa Német Lajossal is azt, hogy Róma újra helyreállította a régi pannóniai püspökséget, amely a kezdetektől fogva a római szent egyház jurisdikciója alá tartozott.²⁶

A pannóniai *diocesis* helyreállítása után VIII. János Mutimir fejedelemmel, a Dráva és a Száva folyók közti terület urával is tudatta, hogy mivel fejedelemségében a már helyreállított pannóniai püspökség funkcionál, köteles magát a pannóniai püspök, Metód jurisdik-

²² Grivec, Franz: *Slovenski knez Kocelj*. Ljubljana, 1938. 154.

²³ Grivec: *Slovenski knez Kocelj*, 157., 158.

²⁴ *Žitje Metoda*. In: Sveta bratra Ciril in Metod v zgodovinskih virih. Acta Ecclesiastica Sloveniae, 7. (1985) 225.

²⁵ *Magnae Moraviae Fontes Historici* III. Curaverunt: Dagmar Bartoňkova, Ljubomír Havlík, Ivan Hrbek, Jaroslav Ludvíkovský, Radoslav Večerka. Brno, 1969. (a továbbiakban: MMFH. III.) 161.

²⁶ MMFH. III. 159.

ciója alá rendelni.²⁷ VIII. János a frank egyház azon képviselőihez is levelet intézett, akik a Metód elleni per résztvevői voltak – vagyis Adalwin salzburgi érsekhez, Arno freisingi és Hermanrich passauai püspökhöz. Nótári Tamás, a *Conversiot* magyar nyelvre fordító kutató publikálta VIII. János pápának a salzburgi érsekhez írt levelét. Adalwinnak mint pápai hivatalnoknak kötelessége volt Metódot Pannóniába vezetnie, hogy ott elfoglalhassa érseki posztját.²⁸ Mindez azt bizonyítja, hogy VIII. János először Metódot pannóniai püspökké akarta szentelni, s csak később, a német papság elleni morva lázadást követően, 873-ban – Szvatopluk kérésére – „helyezte” át a püspököt Morvaországba.

Figyelemreméltó tény, hogy a pápai levelek – Lázár pap esete kivételével – nem tesznek említést Metód tanítványairól és követőiről. Számunkra fontos kérdés, hogy vajon hol lettek menedékre Metód érsek bebörtönzésének idején. Feltételezhetjük, hogy tanítványai nem hagyták magára az érseket Svábföldön, de lehetséges, hogy egy részük Pannóniában maradt, és folytatta munkásságát. Lehetséges, hogy a testvérek távollétében néhány Pannóniában hagyott munkatársuk folytatta a Koceltől kapott tanítványok oktatását, mert a szláv írást/olvasást hat hónap alatt aligha lehetett megtanulni, még akkor sem, ha már ismerték a latin betűvetést és a latin szövegek (pl. zsoltároskönyv) olvasását. A fentebb felsorolt érvek lehetővé teszik, hogy Konstantin–Cirill és Metód missziójának pannóniai, mosaburgi idejét hosszabbnak tekintsük, mint eddig feltételezték.

4) Néhány adat segítséget nyújthat abban, hogy megvizsgáljuk a pannóniai misszió és a pannon-szlávok megkeresztelkedésének néhány mozzanatát, annak ellenére, hogy a források igencsak szórványos részletekkel szolgálnak az újonnan alapított templomok és kolostorok szervezetségéről és belső életéről.²⁹ Ennek ellenére a különböző források alapján mégis ismerhetjük a pannóniai egyházi élet néhány „részletét”.

Már 796 nyarán, a Pippin vezette, Duna mentén megtartott frank császári-egyházi találkozón kidolgozták a Pannónia körében végzett keresztény térítés néhány alapelvét és metodikáját.

Megállapodtak abban, hogy a „pogányok” tömeges megkeresztelkedése csak vasárnapokon történhetett. Pontosán meghatározták a katekumenek képzésének rendjét és idejét, valamint azt is, hogy milyen imákat (illetve a keresztény hit szimbólumait) kell ezen idő alatt elsajátítaniuk saját nyelvükön.³⁰ Világosan látszik, hogy a „pogányok” megkeresztelkedésének fontos mozzanatait maguk a püspökök felügyelték.³¹ Az egyházi zsinatok határozatai és a Salzburgba érkező ír misszió előírták a katekumeneknek, hogy milyen imákat és formákat kell saját nyelvükön tudniuk. Erről a hagyományról tanúskodik az ún. *Freisingi emlék* is, amely olyan gyónásformulákat (I, III) tartalmaz, amelyeket ófelnémetről fordítottak a szlovének nyelvére.³² A *Freisingi töredék* harmadik szövege (II, *Adhoratio ad penitentiam*) igen emelkedett stílusban íródott, s minden bizonnyal önálló alkotás, nem fordítás.³³ Mindez annak bizonyítéka, hogy a salzburgi misszió már a saját nyelvüket használta

²⁷ MMFH. III. 173–174.

²⁸ Nótári Tamás: *Források Salzburg kora középkori történetéből*. Szeged, 2005. 112.

²⁹ Bogyay, Thomas: *Mosapure und Zalavár*. Südost – Forschungen, 14. (1955) 373.

³⁰ Balics: *A kereszténység története*, 228–229.

³¹ *Magnae Moraviae Fontes Historici* IV. Curaverunt: Dagmar Bartoňkova, Karel Hederka, Ljubomír Havlík, Jaroslav Ludvíkovský, Josef Vašica, Radoslav Večerka. Brno, 1971. (a továbbiakban: MMFH. IV.) 18–21.

³² Isačenko, A.: *Jazyk a pôvod Frizinských pamiatok*. Bratislava, 1943. 80.

³³ Isačenko: *Die slawische Bevölkerung Westungarns*, 90.

a szlávok közt a pannóniai *diocesis*ben, de nem engedte meg a hívőknek a beszélt (élő) nyelv használatát és alkalmazását a *liturgiában*.

Hatalmas előrelépés volt a szent fivérek missziójában, hogy nemcsak néhány gyónásformulában alkalmazták a népi nyelv használatát, hanem a teljes szláv liturgiát lefordították a szlávok beszélt nyelvére a kereszténység legfontosabb könyveivel, a Bibliával, illetve annak egyes részeivel együtt.

II. Adorján pápa, látván a testvérek sikeres liturgikus és fordítói gyakorlatát, engedélyezte és támogatta a fordításos irodalom használatát az újonnan megkeresztelt szlávok körében. A pápai jóváhagyást és Konstantin-Cirill halálát követően Metód érsek folytatta a korábban megkezdett munkáját Pannóniában. Ezt a nézetet számos magyar kutató is elfogadja. Így Pannónia – bizonyos időre – a sirmiumi érsekség irodalmi központjává vált. Ezt a liturgikus könyvek fordításába bekerülő számos lexikai és morfológiai példa is alátámasztja, amelyek a *pannonizmusok* terminus alatt ismeretesek. Már az óbolgár kéziratokban is megtalálható példák: *rěsnosta „igazság”, spyti „bűnös, hibás” (Gsg), očese, slovese (-os/-es-tövű főnevek Gsg alakjai, de! očesa, slovesa) alakok a főnévi deklinációban és mások. Figyelmet érdemel az a tény, hogy a Prágai glagolita töredék néven ismert nyelvemlék második lapja néhány tudós véleménye szerint (V. Jagić, V. Vondrák) Pannónia északkeleti részéről származik, és kapcsolatban állt a pannóniai írásbeliséggel.³⁴*

A fent elmondottak alapján azt feltételezhetjük, hogy Pannóniában a szláv liturgikus nyelv gyakorlata és a *scriptoriumok* egymás mellett léteztek. Véleményünk szerint ezek a *scriptoriumok* kapcsolatban álltak a szláv írásbeliség későbbi emlékeivel is. A híres *Freisingi töredékek* Alsó-Pannónia egyházaiban nemcsak a karantánok (szlávok) körében voltak használatosak és ismertek.³⁵

A *Freisingi töredékek* három fragmentumból állnak – az első (*Formula confessionis*) és a harmadik (*Ima Szent Emmeramhoz*) töredék ófelnémet nyelvről való fordítás. A második (*Adhoriatio ad penitentiam*) önálló alkotásnak tekinthető, és hasonlatos Ohridi Szent Kelemen egyik homíliájához, amely a Konstantin-Cirill nézeteire jellemző gondolatokat tartalmaz. Valószínű, hogy a homília Pannóniában keletkezett, szerzőjét pedig a Szláv Apostolok tanítványai között kell keresnünk.

Joggal feltételezhetjük, hogy a családi élet problémáiról szóló ún. *Anonim homília* a *Kloz-gyűjteményben* feltehetően ugyancsak Pannóniában keletkezett. Szerzője maga a sirmiumi érsek, Metód volt. Kétségtelen, hogy a Szent Metód legendában liturgiai szempontból ilyen törvénytelen erkölcsi kapcsolatról olvashatunk a Szvatopluk köréhez tartozó morva előkelőkről, akiket Metód kemény szemrehányásokkal illetett tetteikért. Ez az eset adott Metódnak okot, hogy megírja homíliáját. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy hasonló jellegű erkölcsi problémák Kocel udvarában is ismeretesek voltak, ezért nem zárhatjuk ki, hogy az említett homília Pannóniában keletkezett. Ezzel kapcsolatban a következő megállapításokat tehetjük:

1) 873-ban VIII. János pápa levelet intézett Kocel fejedelemhez (*comes*) azon okból kifolyólag, hogy a fejedelem néhány előkelője elűzte feleségét otthonából, és más férfiak elűzött asszonyait fogadta otthonába. A pápa határozottan elítélte és tiltotta tettüket, valamint azzal a kéréssel fordult Kocelhez, hogy ne engedélyezze nemeseinek ezt a „pogány

³⁴ Грунский, Н. К.: *Пражские глаголические отрывки*. Санкт-Петербург, 1905. 9.; Vondrák, W.: *Altkirchenslavische Grammatik*. Zweite Auflage. Berlin, 1912. 23.; Jagić, V.: *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*. Berlin, 1913. 250., 265., 296., 359., 396–397.

³⁵ Melich János: *Szláv jövevényszavaink*. I/1. Budapest, 1903. 76.

cselekedetet”.³⁶ Mivel a pápai dorgálás nem bizonyult hathatósnak, ezért a pápa még abban az évben újabb levelet küldött a fejedelemhez, amelyben jelezte, hogy a fejedelem két alattvalója ismét vétett az isteni törvények ellen, mivel elűzték feleségeiket.

Mindez azt mutatja, hogy a családi élet szentségének és tisztaságának kérdése problematikus volt a pannóniai uralkodó udvarában is, ezért a kérdés még aktuálisabb volt Pannóniában, mint Morvaországban,

A pápának Kocelhez intézett leveléből Grivec két fontosabb következtetést vont le, amelyek számunkra is fontosak:

a) Kocel levelezésben állt a pápai udvarral.

b) 870–873 között a Metód sikeres missziója miatt elmenekült salzburgi klérus még nem tért vissza Alsó-Pannóniába, a pápa ezért nem a salzburgi papság közvetítésével intézkedett, hanem közvetlenül magához az uralkodóhoz, Kocelhez fordult.³⁷

Kétségtelen, hogy ezen erkölcsi kérdések aktuálisak voltak az újonnan megkeresztelkedett népek körében, ahogy ez *A törvénykönyvben* (Законъ соудный людьмъ), a Metód által összeállított morvái jogi kódexben is látható.³⁸ Véleményünk szerint Metódnak mint a pannóniai egyház fejének még a második morva missziója előtt volt lehetősége fellépni az isteni törvények megsértése ellen, illetve ekkor alkotta meg a *Kloz-gyűjteményben* található homiliáját. Ez esetben még Pannóniában, Kocel udvarában írta meg az ún. *Anonim homiliát*.

2) Mint ismeretes, a magyar keresztény terminológia kétrétegű. Az első, a korábbi a bizánci liturgiából származik, míg a második réteg a nyugati rítusból eredeztethető. A *Freisingi töredékekben* a nyugati egyházi terminológia egy részének feljegyzése írásban is megőrződött. Ez a lexika képezi a magyar keresztény terminusok magját is. Lehetséges, hogy a freisingi terminusokat a magyarok a pannóniai szlávok nyelvéből vették át.³⁹ Kniezsa István nézetei szerint ezen terminológia forrásául a pannóniai szlovének nyelvjárása szolgált, ami kizárja, hogy a kérdéses terminusok a katolikus horvátok nyelvéből származnának.⁴⁰ Ez a körülmény ugyancsak alátámasztja azt a felfogásunkat, hogy a *Freisingi töredékek* ismertek és használatosak voltak a pannóniai szlávok közt. Az ő nyelvükből ered ez a terminológia – és később került a pannóniai magyar kereszténység szókincsébe.

3) Igen érdekes egy, az avarok „obri” kíméletlenségére vonatkozó régi közmondás mind az óorosz és óbolgár, mind pedig a bizánci irodalomban. A szakirodalom úgy véli, hogy itt a dél-oroszországi dulebekről van szó. A történeti források azonban a Pannóniában élt dulebek avarok általi leigázásáról tanúskodnak. 981-ben a források a Balaton és a Mura-folyó közt élő dulebeket a Dudleipa néven említik.⁴¹ Váczy Péter történész szerint a közmondás eredete egyértelműen azt bizonyítja, hogy itt a *pannóniai dulebekről* és a *pannóniai avarokról* van szó, akiket az ellenük indított hadjáratban a frankok irtottak ki. A dulebek sorsáról szóló híradás forrását – Váczy Péter véleménye szerint – Kocel udvarában kell keresnünk. A közmondás maga saját irodalmi formát nyert, és Cirill-Metód tanítványok révén az

³⁶ MMFH. III. 171–172.

³⁷ Grivec: *Slovenski knez Kocelj*, 127–128.

³⁸ Grivec: *Slovenski knez Kocelj*, 128.

³⁹ Melich: *Szláv jövevényszavaink*, 41., 43.

⁴⁰ Kniezsa István: *Magyar hatás a kaj-horvát keresztény terminológiában*. In: Segédkönyv a szlavisztikai szemináriumi gyakorlatokhoz. Kniezsa István válogatott írásaiból. Válogatta: Kiss Lajos. Budapest, 1994. 51.

⁴¹ Trautmann, R.: *Die slavischen Völker und Sprachen*. Leipzig. 1948. 63.

óbolgár irodalom szerves részévé vált.⁴² Az ismert magyar szlavista, Melich János még 1925-ben fejtette ki a fonetikai kritériumokra épülő azon nézetét, miszerint a dulebek Pribina és Kocel alattvalói voltak, mert területük a pannóniai uralkodók joghatósága alá tartozott. A történeti és nyelvészeti kritériumok alapján Melich úgy vélte, hogy a dulebek nem mások, mint a szlovének ősei.⁴³

4) Áttekintésünk végén egy pillanatra meg kell állnunk Georgiosz bolgár pátriárka (876 körül) görög nyelvű ólompecsétjénél, amit Zalavárott találtak. A pecsétet az egykori Mosaburg régészeti tanulmányozásának eredményeként végzett ásatások tárták fel. Georgiosz pátriárka pecsétjének Mosaburgba vezető útját homály fedi, de a leletek a bolgár egyháznak a pannóniai *dioecesis*szel fenntartott kapcsolatait és érdeklődését támasztják alá. A pecsét alkalmas arra, hogy Pribinának és Kocelnek a bolgár állammal és a bolgárokkal való kontaktusról is szót ejthessünk. Mint ismert, a Nyitráról elűzött fejedelem, Pribina Pannóniába menekült, ahol Ratboldnál talált menedékre, de később Bulgáriába ment, majd rövid itt-tartózkodása után kíséretével együtt elhagyta Bulgáriát, ahonnan Ratimar (Ratmar) fejedelemhez, a bolgár állam vazallusához ment, aki a Dráva és a Száva között székelt. Mindez azt bizonyítja, hogy Pribina és fia közeli kapcsolatban álltak a fejedelemségükkel szomszédos bolgár állammal. Lehetséges, hogy Pribina és Kocel menekülése során került be nevük a *Cividalei evangeliariumba*, amelyben két helyen is említésre kerül nevük – Cozil 2v, quocilli, priuuinna 14v. Figyelmet érdemlő az a tény, hogy Kocel és Pribina neve a szláv és bolgár nevek szomszédságában fordul elő a forrásokban. Ezen tény alapján azt feltételezhetjük, hogy Pribina és fia, Kocel jártak abban a kolostorban, ahol a híres evangeliariumot őrizték. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Pribina és Kocel közvetlen szomszédos fejedelemségében is éltek bolgárok (protobolgárok, bolgár-szlávok). Pannóniában és területén kívül, Sirmium környékén ugyancsak megtalálható volt a protobolgár vagy bolgár-szláv lakosság. Elképzelhető, hogy a 9. század első negyedében Pannónia déli része – ahogy a *Fuldai krónika* is bizonyítja – bolgár fennhatóság alá tartozott. A fent vázolt tények azt mutatják, hogy Pribina és Kocel viszonylag könnyen kapcsolatot teremthetett a bolgárokkal. A mosaburgi fejedelmek bolgárokkal való kontaktusa azonban bonyolultabb volt. Szőke Béla régész a zalavári ásatásoknál a dunai Bulgáriára jellemző kerámiát talált, amely Pliszkában és Preszlavban volt ismert. Szőke a Mosaburgot és környékét vizsgáló régészeti tanulmányok adatai alapján teljes bizonyossággal azt feltételezte, hogy Pribina kíséretének számos tagja a dunai bolgárok sorából került ki.⁴⁴ Ezek a részletek meggyőzően támasztják alá azt a megállapítást, mely szerint Mosaburg és a mosaburgi szlávok, valamint a bolgár állam valóban komoly kapcsolatokkal rendelkeztek.

5) Konstantin terjedelmes *Legendájának* XV. fejezetében olvashatunk a „nagyfejű emberekről”, akik a Föld (földgömb) másik oldalán élnek. A források gondos elemzése bebizonyította ennek az „elképesztő” hipotézisnek a valóságát. Itt valójában az ún. antipodusok elméletéről van szó. Az ókori tudósok egy része, Phütagorasszal az élen azt tanította, hogy a Föld gömb alakú. Így egy adott földrajzi pontra merőlegesen is élnek emberek. Ez a nézet megtalálható Platonnál, Arisztotelésznél, Sztrabonnál és Pliniusnál. Az ókori hagyomány a középkorban is tovább élt.⁴⁵ Az antipodusok elméletét az ír származású Virgilius Geometer, a salzburgi Szent Péter kolostor apátja, majd salzburgi püspök *Cosmographia* című művé-

⁴² Váczy Péter: *A frank háború és az avar nép*. In: *A magyar történelem korai századaiból*. Budapest, 1994. 37.

⁴³ Melich János: *A honfoglalás kori Magyarország*. Budapest, 1925. 389., 390., 393.

⁴⁴ Szőke: *Mosaburg*, 33.

⁴⁵ H. Tóth Imre: *Konstantin-Cirill és Metód élete és működése*. Budapest, 1981. 107–108.

ben népszerűsítette, bár többen is kritizálták elméletét. Kritikusai közt volt Szent Bonifác is.⁴⁶ Virgilius hipotézisét a salzburgi térítők terjesztették el Morvaországban és Pannóniában is. Így kerülhetett be – sajátos kritikaként – ez az elképzelés Konstantin *Legendájába*.

Tanulmányunk végén egy kis figyelmet szeretnénk szentelni a mosaburgi *scriptorium* szerény tárgyi bizonyítékainak is. A zalavári ásatásoknál a Várszigeten került elő egy íróeszköz (*stylus*) – ez a használati tárgy önmagában ékes bizonyítéka az egykori mosaburgi írásbeliségnek. Az általunk fent ismertetett tények határozottan azt mutatják, hogy Pribina és Kocel (864–873?) idején Mosaburg a szláv írásbeliség és a szláv nyelvű liturgia központja volt.

A felsorolt tények kellő alapot szolgáltatnak ahhoz, hogy a szláv egyház- és kultúrtörténet esetében a 9. század második felét pannon–szláv periódusnak is tekintsük. A sirmiumi szláv *diocesis* központja valószínűleg Zalavár, vagyis Mosaburg volt – így Metódnak és tanítványainak térítő tevékenysége kapcsán nem csak egy epizódról, hanem pannóniai alperiódusról beszélhetünk.

IMRE H. TÓTH

Additions to Methodius' Activity in Pannonia

The subject of our paper is the activity of Methodius, archbishop of Sirmium and bishop of Pannonia. Using available information we make an attempt to put forward a working hypothesis which enables us to describe the bishop's activity here. We relied on sources related to Pannonia from ecclesiastical history, history, archeology and literary history. When assessing them, we drew primarily upon the results of Hungarian scholars, occasionally taking into account the findings of foreign, mainly Slovenian researchers. We begin with the appearance of Avar and Slav tribes. We outline, as the consequences of the Frank-Avar wars, the missionary activity by the Bishopric of Salzburg and the Archbishopric on the territory that was under the government and in the possession of Pribina and Kocel. Using the *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, we attempt to identify those churches which could have provided the settings for Methodius' activity. We make an attempt to enumerate the written sources used in Pannonia (the Freising fragments, the anonymous speech from the Kloz collection), to prove that the Freising fragments were indeed used in Pannonia, and to localize the second part of the Kiev fragment (V. Vondrák). We touch upon the Bulgarian relations of Pribina and we try to date the stamp, with Greek writing, of the Bulgarian Archbishop Georgios. We explore that possibility, briefly outlined in the *Legenda* of Methodius, as well as those two papal bulls, which suggest that the Pope meant to send Methodius, after his release from Frank captivity, to Pannonia again. Even though our data led to hypothetical statements, it is probable that Methodius' activity in Pannonia was not a mere episode in the bishop's life but rather marks the beginning of an active period. Our paper makes an attempt to support such an interpretation.

⁴⁶ Nótári Tamás: *A salzburgi historiográfia kezdetei*. Szeged, 2007. 43–60.